

Κρίση και κοινωνικός μετασχηματισμός

1. Οι αιτίες και ο χαρακτήρας της κρίσης

Η χρηματοπιστωτική κρίση του 2008 ήρθε να καταδείξει, μετά από μια σειρά χρηματοοικονομικών κρίσεων,¹ τα γενικότερα αδιέξοδα που αντιμετωπίζει το κεφαλαιοκρατικό σύστημα διεθνώς. Η μετατροπή, μάλιστα, της χρηματοπιστωτικής κρίσης, με τη μεταφορά δημόσιων πόρων στις τράπεζες για τη διάσωσή τους, σε δημοσιονομική, πιστοποιεί την κρίση του κυρίαρχου συστήματος που έχει προσλάβει, πλέον, συστημικά χαρακτηριστικά.

Ποιες είναι, όμως, οι βαθύτερες αιτίες οι οποίες οδήγησαν στη σημερινή δομική κρίση του κεφαλαιοκρατικού συστήματος;

Οι αιτίες αυτές πρέπει να αναζητηθούν, κυρίως, στους παράγοντες, οι οποίοι συνέτειναν στην αντικατάσταση του φορντικού-κεϋνσιανού πρότυπου συσσώρευσης του κεφαλαίου και διανομής του πλούτου από το νεοφιλελεύθερο πρότυπο στη δεκαετία του 1970, οπότε εγκαταλείφθηκε από την άρχουσα τάξη η στρατηγική του ταξικού συμβιβασμού και εγκαινιάστηκε κατά των εργαζομένων μια επιθετική στρατηγική η οποία αποτελεί συστατικό στοιχείου του νέου καθεστώτος συσσώρευσης του κεφαλαίου με αποτέλεσμα ο κυρίαρχος κοινωνικοοικονομικός σχηματισμός να γνωρίζει τα τελευταία χρόνια μεγάλης κλίμακας αλλαγές σε όλα τα επίπεδά του. Στο επίπεδο της οικονομίας, ειδικότερα, οι αλλαγές αυτές χαρακτηρίζονται, κυρίως, από την τάση διεθνοποίησης της παραγωγής σε συνθήκες, όμως, κυριαρχίας του χρηματιστικού κεφαλαίου.²

1. Βλ. Ηλίας Νικολόπουλος, Σταυριανή Σπυριούννη, *Διεθνείς Οικονομικές Σχέσεις. Οικονομία και θεσμοί την εποχή της παγκοσμιοποίησης*, εκδόσεις Πατάκη, Αθήνα, 2008, σ. 89-117.

2. Στο ίδιο, σ. 119-138.

Ο κυριότερος παράγοντας, που οδήγησε στην εξέλιξη αυτή, εντοπίζεται στην πτωτική τάση του ποσοστού κέρδους, η οποία χαρακτηρίζει τη λειτουργία του κεφαλαιοκρατικού τρόπου παραγωγής ως μακροχρόνια τάση. Ο κεφαλαιοκρατικός τρόπος παραγωγής, όπως είναι γνωστό, χαρακτηρίζεται από την αυξανόμενη οργανική σύνθεση του κεφαλαίου, η οποία συνδέεται με μια όλο και μεγαλύτερη, αναλογικά, χρήση του σταθερού του τμήματος σε σχέση με το μεταβλητό του τμήμα. Με την εξέλιξη, δηλαδή, του κεφαλαιοκρατικού συστήματος μεταβάλλεται δραστικά η σχέση ανάμεσα στη νεκρή και τη ζωντανή εργασία υπέρ της πρώτης. Η εξέλιξη αυτή έχει άμεσες επιπτώσεις στη διαδικασία συσσώρευσης του κεφαλαίου και στη διεξαγωγή της πάλης ανάμεσα στο κεφάλαιο και την εργασία.

Στη δεκαετία του 1970, όπως συμφωνούν όλοι οι μαρξιστές αναλυτές,³ σημειώθηκε σημαντική πτώση του ποσοστού κέρδους, η οποία είχε ως αποτέλεσμα μια ιδιαίτερα μεγάλη επιβράδυνση της κεφαλαιοκρατικής συσσώρευσης. Η μεγάλη πτώση της κερδοφορίας του κεφαλαίου οδήγησε τελικά την κυρίαρχη τάξη στο να επιβάλει, μετά από έντονη ιδεολογική ζύμωση και μεγάλες κοινωνικές συγκρούσεις, το νεοφιλελεύθερο πρότυπο συσσώρευσης του κεφαλαίου και διανομής του πλούτου με τις γνωστές συνέπειες, ιδιαίτερα για τους εργαζόμενους, τους συνταξιούχους και τη νεολαία.

Πώς, όμως, φθάσαμε στην κυριαρχία του χρηματιστικού και χρηματοπιστωτικού κεφαλαίου και στη σημερινή κρίση μέσα από τη διαδικασία που περιγράψαμε προηγουμένως;

Για να απαντήσουμε στο κρίσιμο αυτό ερώτημα πρέπει να υπενθυμίσουμε ότι η «καρδιά και ο πυρήνας της κεφαλαιοκρατικής λειτουργίας είναι η συσσώρευση» και ότι «η γιγαντιαία εταιρεία, έτσι όπως υπάρχει σήμερα, συνιστά ένα μηχανισμό μεγιστοποίησης του κέρδους και συσσώρευσης του κεφαλαίου».⁴ Οι μεγάλες επιχειρήσεις στην προσπάθειά τους να αντισταθμίζουν την πτωτική τάση του ποσοστού κέρδους διεθνοποιούν την παραγωγή τους προχωρώντας ταυτόχρονα σε αναδιαρθρώσεις μεγάλης κλίμακας, με άξονα τις εξαγορές και συγχωνεύσεις.

Στη διαδικασία παγκοσμιοποίησης της οικονομίας και της παραγωγής, εκτός από τους Διεθνείς Οικονομικούς Οργανισμούς και φορείς, σημαντικό ρόλο διαδραματίζουν τα ίδια τα εθνικά κράτη ή και οι συσσωματώσεις τους (λ.χ. Ε.Ε.), ώστε ο χώρος επικράτειάς τους να καθίσταται ανταγωνιστικός και ανοιχτός στις πραγματοποιούμενες διεθνώς αλλαγές. Στο πλαίσιο αυτό λαμβάνονται μέτρα τα οποία επικεντρώνονται στην απορρύθμιση των εργασιακών σχέσεων, στην αποδιάρθρωση του κράτους πρόνοιας, τη μεταφορά κοινωνικών και δημόσιων

3. Βλ. Χρήστος Λάσκος, Ευκλείδης Τσακαλώτος, *Χωρίς επιστροφή*, εκδόσεις ΚΨΜ, Αθήνα, 2011, σ. 48.

4. Βλ. Paul Baran, Paul Sweezy, *Le capitalisme monopoliste*, εκδόσεις Fr. Maspero, Paris, 1970, p. 57 και 59.

πόρων στον ιδιωτικό τομέα (λ.χ. περικοπές μισθών και συντάξεων, ενίσχυση τραπεζών, ιδιωτικοποιήσεις, απολύσεις, περιορισμός φορολογίας κεφαλαίου, μη αντιμετώπιση φοροδιαφυγής και εισφοροδιαφυγής, κ.ά.), στην άρση των περιορισμών στη διακίνηση των κεφαλαίων, στη μη φορολόγηση των χρηματιστικών συναλλαγών και των κερδοσκοπικών κινήσεων του χρηματιστικού και χρηματοπιστωτικού κεφαλαίου, στον έλεγχο της μετακινούμενης εργασιακής δύναμης και στην εκμετάλλευσή της, στην αποδυνάμωση των αντιπροσωπευτικών θεσμών, στην ενίσχυση του ρόλου εξωθεσμικών κέντρων, στην ισχυροποίηση των κατασταλτικών μηχανισμών και στην καταστολή των λαϊκών και νεολαϊστικών αντιδράσεων και κινημάτων.

Η διεθνοποίηση των επιχειρήσεων, ειδικότερα, προκάλεσε την άρση των περιορισμών στη διακίνηση των κεφαλαίων ώστε να εξασφαλίζονται εύκολα τα απαραίτητα κεφάλαια για την πραγματοποίηση μεγάλης κλίμακας άμεσων ξένων επενδύσεων. Έτσι, στο πλαίσιο της διεθνούς αναδιάρθρωσης της κεφαλαιοκρατικής παραγωγής, και των επιπτώσεών της στο διεθνή καταμερισμό εργασίας, ο ρόλος των άμεσων ξένων επενδύσεων και της χρηματοδότησής τους υπήρξε καθοριστικός. Για να συντελείται, συνεπώς, η αναδιάρθρωση αυτή δεν απαιτούνταν μόνο τεράστιες μάζες κεφαλαίων, αλλά, ταυτόχρονα, ήταν απαραίτητη και η εξασφάλιση της εύκολης διακίνησής τους σε οποιοδήποτε σημείο του πλανήτη ανάλογα με τις παρουσιαζόμενες επενδυτικές ευκαιρίες και δυνατότητες.

Αποτέλεσμα των εξελίξεων αυτών ήταν η, χωρίς προηγούμενο, ενίσχυση του χρηματιστικού και χρηματοπιστωτικού κεφαλαίου. Η δυνατότητα δε που έχει το κεφάλαιο αυτό να μετακινείται εύκολα και να κερδοσκοπεί, καθιστά ευάλωτη την οικονομική κατάσταση των διαφόρων χωρών εξαρτώντας την από τις αποφάσεις των φορέων που το ελέγχουν. Δεν είναι, άλλωστε, τυχαίο ότι στο προσκήνιο της σημερινής κρίσης βρίσκεται η κρίση του χρηματοπιστωτικού συστήματος και η υπερχρέωση των κρατών.

Στο σημείο αυτό, εάν θέλουμε να εμβαθύνουμε στο χαρακτήρα της σημερινής κρίσης, επιβάλλεται να επισημάνουμε ότι η χρηματιστική σφαίρα της οικονομίας συντηρείται από το υπερπροϊόν που δημιουργείται στον παραγωγικό τομέα της οικονομίας, δηλαδή στην παραγωγή, τις μεταφορές, τις τηλεπικοινωνίες καθώς και σε ένα τμήμα των ανταλλαγών και των υπηρεσιών που συνδέονται με παραγωγικές δραστηριότητες. Αυτό συμβαίνει επειδή η χρηματιστική σφαίρα δεν δημιουργεί νέες αξίες, ούτε φυσικά υπερπροϊόν ή γενικότερα πλεόνασμα, με αποτέλεσμα αυτό το οποίο κερδίζει κάποιος στη χρηματιστική σφαίρα να το χάνει κάποιος άλλος. Πρέπει, όμως, να επισημανθεί σχετικά ότι το μεταφερόμενο, από τη σφαίρα της παραγωγής στη χρηματιστική σφαίρα, πλεόνασμα, μέσα από τους μηχανισμούς λειτουργίας της τελευταίας και τη δημιουργία πολύπλοκων προϊόντων, τα γνωστά παράγωγα, διογκώνεται και ονομαστικά, παρέχοντας, με τον τρόπο αυτό, την ευκαιρία σχηματισμού υπερκερδών σε κα-

θαρά κερδοσκοπική βάση. Αναφέρεται ενδεικτικά ότι όταν αναγγέλλεται μια εξαγορά ή συγχώνευση επιχειρήσεων τα χρηματιστήρια την αποτιμούν θετικά προεξοφλώντας τα πιθανολογούμενα κέρδη δίχως να αναμένουν τα οικονομικά αποτελέσματα της σχετικής ενέργειας, όπως επιβάλλουν, στοιχειωδώς, οι αρχές της οικονομικής ορθολογικότητας.⁵ Από τη στιγμή δε κατά την οποία η χρηματιστική σφαίρα παύει να τροφοδοτείται από εισροές από τη σφαίρα της παραγωγής παρουσιάζει φαινόμενα σχετικής αυτονομίας με αποτέλεσμα να εμφανίζονται σοβαρά προβλήματα, οπότε, εάν δεν αποκατασταθεί η απρόσκοπτη εισροή υπερπροϊόντος ή πλεονάσματος από τον τομέα της παραγωγής, τότε αυτά οξύνονται και οδηγούν σε κρίσεις χρηματιστικού, χρηματοπιστωτικού και δημοσιονομικού χαρακτήρα.

Συνεπώς, το κρίσιμο ζήτημα που αναδεικνύεται, είναι, τι ακριβώς συμβαίνει στο σκληρό πυρήνα του κεφαλαιοκρατικού συστήματος, δηλαδή, στην παραγωγή υπεραξίας, ιδιαίτερα στις εξελιγμένες κεφαλαιοκρατικά περιοχές (ΗΠΑ, ΕΕ, Ιαπωνία) στις οποίες η κρίση έχει προσλάβει μεγάλες και πιθανότατα, ανεξέλεγκτες διαστάσεις.

2. Ο αδύνατος κρίκος του κεφαλαιοκρατικού συστήματος και η διαδικασία της κοινωνικής αλλαγής

Στην ανάλυσή του για την αξιακή μορφή του εμπορεύματος, η οποία είναι η κοινωνική μορφή του, ο Marx έχει δείξει αναλυτικά ότι η εργασία, ως κοινωνική εργασία, αποτελεί την ουσία της αξίας. Η αξία δε αυτή εκφράζεται με τη σχέση που υφίσταται ανάμεσα στα διαφορετικά εμπορεύματα, δηλαδή με την ανταλλακτική του αξία και ως εκ τούτου η ανταλλακτική αξία είναι η αυτοδύναμη μορφή εμφάνισης της αξίας του εμπορεύματος.⁶ Αυτό συμβαίνει, όμως, σε ένα κοινωνικό σύστημα που χαρακτηρίζεται από την ανεξαρτησία των ατομικών παραγωγών τους οποίους αλληλεξαρτά ο κοινωνικός καταμερισμός της εργασίας με αποτέλεσμα τα προϊόντα της εργασίας τους να μετατρέπονται σε εμπορεύματα έχοντας μία αξία.

Η αξιακή μορφή των προϊόντων της εργασίας δεν συνδέεται, συνεπώς, με την κοινωνική εργασία ως τέτοια αλλά με μία ειδική κοινωνική μορφή της εργασίας η οποία έχει ως βάση της την εμπορευματική παραγωγή. Από τη

5. Βλ. Ηλίας Νικολόπουλος, Σταυριανή Σπυριούννη, *Οικονομική της Διοίκησης. Η οικονομική ορθολογικότητα και τα όρια της νεοκλασικής θεωρίας*, εκδόσεις Πατάκη, Αθήνα 2006, σ. 23-88.

6. Βλ. Karl Marx, *Τρία κείμενα για τη θεωρία της αξίας*, εκδόσεις Κριτική, Αθήνα, 1998, σ. 11 και 39, όπως και Ηλίας Νικολόπουλος, Σταυριανή Σπυριούννη, *Οικονομική της Διοίκησης*, ό.π., σ. 65-73 και 79-86.

στιγμή, όμως, που η εμπορευματική παραγωγή δεν υφίσταται ή δεν είναι γενικευμένη, όπως συμβαίνει στις προκαπιταλιστικές ή στις μετακαπιταλιστικές εναλλακτικές κοινωνίες, ο κοινωνικός χαρακτήρας της ατομικής εργασίας δεν αποκτάει τη μορφή της αξίας.

Η ουσία της αξίας, δηλαδή η εργασία ως δαπάνη της εργασιακής δύναμης και το μέγεθος αυτής της δαπάνης, δηλαδή ο χρόνος εργασίας, δεν έχουν ως προϋπόθεση ή ως συνεπαγωγή, αναγκαστικά, την αξιακή μορφή. Έτσι, μπορούμε να οδηγηθούμε σε μια εναλλακτικού τύπου οικονομική και κοινωνική οργάνωση, η οποία δεν θα εδράζεται στην ιδιωτική ιδιοκτησία των μέσων παραγωγής αλλά στην κοινωνική ιδιοκτησία όπου η εργασία, ως διαδικασία και το μέτρο της, ο χρόνος εργασίας, θα ρυθμίζουν την κατανομή του συνολικού χρόνου που διαθέτει η κοινωνία στους διάφορους κλάδους της παραγωγής, καθώς και στη διανομή των καταναλωτικών αγαθών στους πολίτες. Συνεπώς, η εργασία και το μέγεθός της θα διαδραματίζουν καθοριστικό ρόλο δίχως να υφίσταται, πλέον, η αξιακή μορφή διότι θα έχει εκλείψει η ιδιωτική ιδιοποίηση στα μέσα παραγωγής και θα έχει επικρατήσει η κοινωνική ιδιοποίηση σε αυτά.

Οι δυνατότητες και οι προοπτικές αυτές βασίζονται στο γεγονός ότι το κεφάλαιο μειώνοντας τον αναγκαίο χρόνο εργασίας που απαιτείται για την παραγωγή αξιών χρήσης αυξάνει το χρόνο υπερεργασίας που ιδιοποιείται. Το κεφάλαιο, όμως, στην προσπάθειά του να ιδιοποιείται όλο και περισσότερη υπερεργασία είναι υποχρεωμένο να χρησιμοποιεί παραγωγικές δυνάμεις και γενικότερα μεθόδους με τις οποίες ο χρόνος της ζωντανής άμεσης εργασίας είναι όλο και λιγότερο ο αποφασιστικός παράγοντας της παραγωγής πλούτου.⁷ Με τον τρόπο, όμως, αυτόν το κεφάλαιο υποσκάπτει την ίδια του τη βάση διότι οι παραγωγικές δυνάμεις που το κεφάλαιο αναπτύσσει, έρχονται σε αντίθεση με την αξιακή σχέση ως τη θεμελιώδη σχέση παραγωγής του κεφαλαιοκρατικού τρόπου παραγωγής.

Έτσι: «Στο μέτρο που το κεφάλαιο τοποθετεί τον χρόνο εργασίας-την απλή ποσότητα εργασίας-σαν μοναδικό αξιοκαθοριστικό στοιχείο, στον ίδιο βαθμό εξαφανίζεται η άμεση εργασία και η ποσότητά της σαν η καθοριστική αρχή της παραγωγής-της δημιουργίας αξιών χρήσης (...). Έτσι το κεφάλαιο δουλεύει για την ίδια του τη διάλυση σαν μορφής που κυριαρχεί στην παραγωγή».⁸ Ειδικότερα: «Η ανταλλαγή ζωντανής με αντικειμενοποιημένη εργασία, δηλαδή η τοποθέτηση της κοινωνικής εργασίας στη μορφή της αντίθεσης κεφαλαίου και μισθωτής εργασίας, είναι η τελευταία ανάπτυξης της αξιακής σχέσης και της παραγωγής που βασίζεται στην αξία. Προϋπόθεσή της είναι και παραμένει: η μάζα άμεσου χρόνου εργασίας, η ποσότητα καταβλημένης εργασίας να απο-

7. Βλ. Jaques Texier, "La suppression du travail immédiat comme facteur décisif de la production dans les Grundrisse de K. Marx" στο *Nouveaux modèles de socialisme*, Actuel Marx, εκδόσεις PUF, Paris, 1993, p. 152-153.

8. Βλ. Καρλ Μαρξ, *Grundrisse*, τόμ. Β', εκδόσεις Στοχαστής, Αθήνα, 1990, σ. 538.

τελεί τον αποφασιστικό παράγοντα στην παραγωγή του πλούτου. Όμως, στο μέτρο που αναπτύσσεται η μεγάλη βιομηχανία, η δημιουργία του πραγματικού πλούτου ολοένα λιγότερο εξαρτιέται από τον χρόνο εργασίας και την ποσότητα καταβλημένης εργασίας· ολοένα περισσότερο από τη δύναμη των υλικών παραγόντων που κινητοποιούνται στη διάρκεια του εργάσιμου χρόνου· και η δύναμη αυτή-η ισχυρή τους αποτελεσματικότητα-δεν βρίσκεται σε καμιά σχέση προς τον άμεσο χρόνο εργασίας που κοστίζει η παραγωγή τους, αλλά αντίθετα εξαρτιέται από τη γενική κατάσταση της επιστήμης και την πρόοδο της τεχνολογίας, δηλαδή με άλλα λόγια της εφαρμογής αυτής της επιστήμης».⁹

Έτσι, η αντίθεση που εντοπίζεται από τον Μαρξ είναι η αντίθεση ανάμεσα στις παραγωγικές δυνάμεις τις οποίες αναπτύσσει το κεφάλαιο και τη συστατική σχέση παραγωγής του κεφαλαίου. Η αντίθεση αυτή, αποτέλεσμα της πτωτικής τάσης του ποσοστού κέρδους, εκφράζει την ουσιώδη εσωτερική αντίθεση του κεφαλαιοκρατικού τρόπου παραγωγής διότι το κεφάλαιο δεν είναι παρά συσσωρευμένη υπεραξία, δηλαδή ζωντανή εργασία που έχει μετατραπεί σε νεκρή εργασία. Η μεταβολή της οργανικής σύνθεσης του κεφαλαίου με την ανάπτυξη του σταθερού κεφαλαίου, δηλαδή της συσσωρευμένης εργασίας σε βάρος του μεταβλητού κεφαλαίου, δηλαδή της ζωντανής εργασίας, αποκτά τεράστιες διαστάσεις με την επέκταση των άμεσων ξένων επενδύσεων και ιδιαίτερα των εξαγορών και συγχωνεύσεων που λαμβάνουν χώρα, κυρίως, στον εξελιγμένο κεφαλαιοκρατικό κόσμο. Η επικράτηση του νεοφιλελεύθερου καθεστώτος συσσώρευσης του κεφαλαίου και διανομής του πλούτου, ακριβώς, έρχεται να ενισχύσει και να επιταχύνει τη διαδικασία συγκέντρωσης και συγκεντροποίησης του κεφαλαίου οδηγώντας την αντίθεση κεφαλαίου-εργασίας σε ανοικτό κοινωνικό πόλεμο. Ο ταξικός αυτός πόλεμος που χαρακτηρίζει, ιδιαίτερα τις εξελιγμένες κεφαλαιοκρατικές περιοχές του πλανήτη μας, τις μετατρέπει στον αδύνατο κρίκο του κεφαλαιοκρατικού συστήματος, οπότε οι κοινωνίες αυτές είτε θα μπουν σε διαδικασία παρακμής, όπως έχει αρχίσει να διαφαίνεται,¹⁰ είτε σε διαδικασία κοινωνικής αλλαγής.

Ειδικότερα: «Από τη στιγμή που η εργασία στην άμεση μορφή της παύει να αποτελεί τη μεγάλη πηγή του πλούτου, παύει-αναγκαστικά-ο χρόνος εργασίας να είναι μέτρο του πλούτου, και άρα η ανταλλακτική αξία μέτρο της αξίας χρήσης. (...). Έτσι, καταρρέει η παραγωγή που βασίζεται στην ανταλλακτική αξία».¹¹

Η διατύπωση αυτή του Μαρξ έχει ξεχωριστό ενδιαφέρον διότι δεν περιορίζεται στο να παραθέτει δύο επίπεδα ανάλυσης σχετικά με το εμπόρευμα, όπως χρειαζόταν να κάνει σε ένα πρώτο επίπεδο. Έτσι, σε ένα δεύτερο, επισημαίνει

9. Στο ίδιο, σ. 538.

10. Βλ. Σταύρος Λυγερός, *Από την κλεπτοκρατία στη χρεοκοπία*, εκδόσεις Πατάκη, Αθήνα 2011, σ. 294-298.

11. Βλ. Καρλ Μαρξ, *Grundrisse*, ό.π., σ. 538.

ότι το εμπόρευμα δεν είναι μονάχα αξία χρήσης, από τη μία και αξία από την άλλη, αλλά είναι άμεση ενότητα και των δύο.¹²

Αυτό που ισχύει για το διπλό χαρακτήρα του εμπορεύματος, αξία χρήσης-ανταλλακτική αξία, το οποίο, όμως, συνιστά άμεση ενότητα των δύο, ισχύει και για την κοινωνική παραγωγική διαδικασία, η οποία δεν αποτελεί απλή παράθεση των παραγωγικών δυνάμεων, από τη μια, και των σχέσεων παραγωγής, από την άλλη, αλλά την ενότητά τους. Η ενότητα δε αυτή στην κεφαλαιοκρατική παραγωγή εκδηλώνεται στο ότι η ανταλλακτική αξία είναι το μέτρο της αξίας χρήσης.¹³

Διαπιστώνεται, δηλαδή, ότι οι σχέσεις παραγωγής προσδιορίζουν κοινωνικοοικονομικά το χαρακτήρα των παραγωγικών δυνάμεων και με τον τρόπο αυτό συνιστούν το προσδιοριστικό στοιχείο κάθε τρόπου παραγωγής, καθώς και τον τρόπο με τον οποίο δημιουργείται η αντίθεση παραγωγικών δυνάμεων και σχέσεων παραγωγής, δηλαδή ο μηχανισμός της κοινωνικής αλλαγής και γενικότερα του κοινωνικού μετασχηματισμού.

Στην ανάλυση που προηγήθηκε βασίζεται η άποψή μας ότι σήμερα υπάρχουν οι δυνατότητες υπέρβασης της συστημικής κρίσης του κεφαλαιοκρατικού κοινωνικού σχηματισμού με την καθιέρωση νέων σχέσεων παραγωγής και θεσμών, δηλαδή της μετάβασης σε μια εναλλακτικού τύπου οικονομική και κοινωνική οργάνωση.

Πιο συγκεκριμένα, η πραγμάτωση της κοινωνικής χειραφέτησης συνδέεται άμεσα με τη διαδικασία υπέρβασης της ιδιωτικής και της κρατικής ιδιοκτησίας στα μέσα παραγωγής, ανταλλαγής και επικοινωνίας όπως και με την καθιέρωση μορφών άμεσης δημοκρατίας.

Η διαδικασία αυτή, οι μορφές και οι σχέσεις, που αυτή συνεπάγεται, οδηγεί στην επικράτηση της κοινωνικής ιδιοποίησης των μέσων παραγωγής και του παραγόμενου πλούτου από τους άμεσους παραγωγούς.

Φυσικά, δεν πρέπει να διαφεύγει της προσοχής μας ότι όλα σχεδόν τα χειραφετητικά σχέδια και προσπάθειες, εδώ και 150 χρόνια, προσέκρουσαν στο δύσκολο αυτό ζήτημα. Ενδεικτικά, αναφέρεται η περίπτωση της Οκτωβριανής Επανάστασης (1917) και η τύχη που της επιφυλάχθηκε, αφενός, με την ταύτιση της κρατικοποίησης με την κοινωνική ιδιοκτησία και την κοινωνική ιδιοποίηση και, αφετέρου, με την μη επικράτηση μορφών άμεσης δημοκρατίας, αυτοοργάνωσης και αυτοδιοίκησης.

Το κρίσιμο, συνεπώς, ζήτημα που προβάλλει και πρέπει να διερευνηθεί, είναι με ποιες μορφές, με πιο περιεχόμενο και σε ποια βάση μπορεί να γίνει πράξη η προοπτική της κοινωνικής ιδιοποίησης, η οποία μαζί με την καθιέρωση νέων μορφών δημοκρατικής οργάνωσης αποτελούν θεμελιακά στοιχεία της χειραφετητικής διαδικασίας. Πρόκειται για το κρίσιμο θέμα των διαστάσεων του

12. Βλ. Καρλ Μαρξ, *Κριτική της πολιτικής οικονομίας*, εκδόσεις Θεμέλιο, Αθήνα 1978, σ. 45.

13. Βλ. J. Taxier, "La suppression....", ό.π., σ. 159.

χειραφετητικού προτάγματος, δηλαδή των διαστάσεων της παραγωγής, της διανομής, της διακυβέρνησης και της ιδεολογίας, οι οποίες με κανένα απολύτως τρόπο δεν πρέπει να διαχωρίζονται, αλλά, απεναντίας, πρέπει να αντιμετωπίζονται από κοινού.

Είναι αυτονόητο, όμως, ότι τα ζητήματα αυτά σχετίζονται άμεσα με το γενικότερο ζήτημα της μετάβασης σε μια νέα κοινωνική συγκρότηση και τα χαρακτηριστικά, που αυτή μπορεί να προσλάβει έχοντας ως βάση τα σημερινά δεδομένα και δυνατότητες, έτσι, όπως προβάλλουν μέσα από την κρίση και τα αδιέξοδα του κεφαλαιοκρατικού συστήματος σε συνθήκες νεοφιλελεύθερης παγκοσμιοποίησης της οικονομίας, της κοινωνίας και των θεσμών.

Προϋπόθεση για να γίνουν πράξη τα προηγούμενα αποτελεί η ύπαρξη κινηματικών διαδικασιών κοινωνικής χειραφέτησης που θα δημιουργούν ρωγμές και ρήξεις στο οικονομικό, κοινωνικό, πολιτικό και ιδεολογικό επίπεδο του κυρίαρχου συστήματος. Στόχος της κινηματικής αυτής διαδικασίας πρέπει να είναι η υπέρβαση, αφενός, του αποχωρισμού των εργαζομένων από τα μέσα παραγωγής και, αφετέρου, ο αποχωρισμός των πολιτών από τη διακυβέρνηση. Ο διπλός αυτός αποχωρισμός, στον οποίο βασίζεται η κυριαρχία και η εκμετάλλευση της άρχουσας τάξης, δεν μπορεί να αρθεί παρά μόνο με την καθιέρωση μορφών άμεσης δημοκρατίας και αυτοδιαχείρισης. Οι μορφές αυτές στο μέτρο και το βαθμό που θα αναπτύσσονται, εξασφαλίζουν τις προϋποθέσεις της κοινωνικής ιδιοποίησης από τους ίδιους τους άμεσους παραγωγούς του δημιουργούμενου πλούτου και της άσκησης της πολιτικής εξουσίας από τους ίδιους τους πολίτες.

Η έμφαση πρέπει να δίνεται στην αυτοδιαχείριση, δίχως να υποτιμάται η κοινωνικοποιητική και δημοκρατική σημασία μορφών όπως οι συνεταιρισμοί, οι συνεργατικές, οι ομάδες παραγωγών, οι ομάδες αλληλεγγύης, κ.ά., διότι η αυτοδιαχείριση επεκτείνει το πεδίο της άμεσης δημοκρατίας σε όλα τα επίπεδα της κοινωνίας. Όπως τονίζει ο Henri Lefebvre, η αυτοδιαχείριση «δηλώνει τη δραστηριότητα μιας ομάδας, που παίρνει στα χέρια της και υπ' ευθύνη της το ρόλο της και την κοινωνική της μοίρα». Η αυτοδιαχείριση αποτελεί τον καταλληλότερο τρόπο ανοίγματος στο μέλλον, γιατί απελευθερώνει τις δημιουργικές δυνάμεις των άμεσων παραγωγών, δίνοντάς τους τη δυνατότητα να αντιμετωπίζουν αποτελεσματικά τα τεράστια βάρη που συνθλίβουν την ανθρωπότητα. Η αυτοδιαχείριση δείχνει το δρόμο με τον οποίο οι άμεσοι παραγωγοί μπορούν να αλλάξουν τη ζωή. Η αλλαγή άλλωστε της ζωής, της καθημερινότητας, και όχι μόνο του κράτους και των σχέσεων ιδιοκτησίας, αποτελεί και την ουσία του κοινωνικού μετασχηματισμού, στο πλαίσιο του οποίου η αυτοδιαχείριση, με το να επεκτείνει το πεδίο της άμεσης δημοκρατίας, διαδραματίζει καθοριστικό ρόλο.¹⁴ Για το λόγο αυτό οι αυτοδιαχειριστικές μορφές, εντασσόμενες σε έναν

14. Βλ. Henri Lefebvre, *Η καθημερινή ζωή στο σύγχρονο κόσμο*, εκδόσεις Ράππα, Αθήνα, 1979, σ. 296.

ευρύτερο αποκεντρωμένο κοινωνικό σχεδιασμό, μπορούν να εξασφαλίζουν την ικανοποίηση των κοινωνικών αναγκών και την ανάπτυξη μη εμπορευματοποιημένων δημόσιων υπηρεσιών.

Η θεωρητική και πρακτική εμπειρία από την παρισινή κομμούνα, τα σοβιέτ στη Ρωσία, τα εργατικά συμβούλια στην Ευρώπη, τις ελευθεριακές κολλεκτίβες στην Καταλωνία, τις επιτροπές της ουγγρικής εξέγερσης, την πολιτιστική επανάσταση στην Κίνα, τις κινηματικές μορφές αλληλέγγυας οικονομίας στη Λατινική Αμερική, κ.ά., είναι πολύτιμη από πολλές απόψεις.

Για να μπορεί, όμως, να γίνεται πράξη το χειραφετητικό πρόταγμα οι αυτο-διαχειριστικές και αμεσοδημοκρατικές μορφές και πρωτοβουλίες θα πρέπει να εξασφαλίζουν τόσο το ριζικό μετασχηματισμό της κοινωνίας, δηλαδή των δομών της, των συμπεριφορών της, των νοοτροπιών της και των αναπαραστάσεών της, όσο και την κινηματική λειτουργία της κοινωνίας έτσι, ώστε, να παρεμποδίζονται οι διαδικασίες και οι απόπειρες που αποβλέπουν στη διατήρηση, την ανανέωση ή την επανάληψη ιεραρχικών σχέσεων εξουσίας, γραφειοκρατικοποίησης και αποστέρησης της ουσιαστικής γνώσης από τους πολίτες.

Τα σύγχρονα κινήματα των πολιτών που αναπτύσσονταν τελευταία¹⁵ αποτελούν την καλύτερη εγγύηση ότι οι κοινωνίες μπορούν να ενεργοποιούνται ανατρεπτικά και να προσανατολίζουν τη δράση τους σε χειραφετητική κατεύθυνση.

15. Ο Ταρίκ Αλί σε συνέντευξή του αναφέρει, ορθά, ότι: «Έχουμε την εμφάνιση μιας νέας γενιάς που βλέπει πέρα από τα ψέματα του νεοφιλελευθερισμού και την ιδιωτικοποίηση της καπιταλιστικής απληστίας. Που ανατρέπει και αμφισβητεί όλα τα δεδομένα, που κοιτάζει πα-
ραπέρα, και για την οποία ο Μαρξ έγινε ξαφνικά δημοφιλής, επειδή είναι το πρόσωπο που ανέ-
λυσε καλύτερα από όλους τον καπιταλισμό». Βλ. εφημ. *Η Εποχή*, 13 Νοεμβρίου 2011, σ. 15.

